

Frenyó Zoltán

Prohászka Ottokár eszmevilága a Nagy Háború idején¹

Római lelkület, keresztényszocializmus, magyar valóság

Frenyó Iván (1890-1914) emlékére

Amikor ma és ezekben az években az egy évszázaddal ezelőtt zajló első világháború megpróbáltatásaira emlékezünk, hozzátartozik helyes tájékozódásunkhoz, ha az akkor élt nagy szellemek eszmevilágát megvizsgáljuk, és megpróbáljuk rekonstruálni, hogyan reflektáltak a történelem akkori sorsfordító eseményeire és folyamataira. A magam részéről úgy vélem, az elsők közt kell gondolnunk ekkor Prohászka Ottokár (1858-1927) alakjára, aki székesfehérvári katolikus püspök, keresztényszocialista gondolkodó, s kora szellemi és közéletének egyik kimagasló és nagyhírű személyisége volt.²

*

Prohászka Ottokár felsőfokú tanulmányait a római Collegium Germanico-Hungaricum-ban folytatta 1875-82 között. Ezt az időszakot, alapos képzettségét itt természetesen nem részletezhetem³; ezzel kapcsolatban most csupán Prohászka római szellemiségét, római lelkületét szeretném érzékeltetni Prohászka saját szavaival. Beszámolója, amely egyúttal rávilágít nagy írói tehetségére is, a Rómába utazó, Rómához közelítő 17 éves ifjúról szól, aki ilyen lélekkel és várakozással érkezett a Városba:

„Klasszikus földön zakatol a vasabroncs-páron tovairamló vonat, ki tudja, mily volszk, gót, vandál, német, francia hősök porát rengeti meg dübörgésével. (...) A szív élénk vágyai, melyek a forrón óhajtott Róma közelében lázas feszerővel tágítják a lelket, kincsestáradból elővarázsolják a világtörténelem valamennyi eseményeit, fölkeltek az isteni s emberi nagyság

¹ „Spirito romano, social-cristianesimo, realtà ungherese. Il pensiero di Ottokár Prohászka durante la Grande Guerra.” Előadásként elhangzott az Olasz Kulturális Intézet és a Magyar Tudományos Akadémia által megrendezett, „Olasz-magyar találkozások a Nagy Háború árnyékában: történelem, irodalom, kultúra” („All’ombra della Grande Guerra. Incroci fra Italia e Ungheria: storia, letteratura, cultura.”) című, Budapesten, 2015. június 11-12. között lezajlott nemzetközi konferencia második napján. Olaszul megjelent a konferencia kötetében a jelzett cím alatt. A cura di Roberto Ruspanti – Zoltán Turgonyi. Centro Ricerche di Scienze Umanistiche Dell’Accademia Ungherese delle Scienze. Budapest, 2017. 207-219. Magyarul megjelent In: Mózessy Gergely (szerk.): Prohászka-tanulmányok, 2015-2017. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2017. 374-384.

² Korszerű összefoglalást nyújt: Szabó Ferenc: Prohászka Ottokár élete és műve. Szent István Társulat, Bp. 2007.; Szabolcs Ö. Barlay: The Secret of Ottokár Prohászka’s Life – Prohászka Ottokár életének titka. Circle of Friends of Ottokár Prohászka – A Prohászka Baráti Kör kiadványa, Székesfehérvár, 2009.

³ Barlay Ö. Szabolcs: Prohászka Ottokár tanulmányi éve. In: Szabó Ferenc (szerk.): Prohászka ébresztése. A Távlatok kiadása, Bp. 1996. 21-72.; Szabó Ferenc: Prohászka Ottokár és a „Római Iskola” teológiája: A Collegium Romanum szellemi befolyása. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1999/3-4. 127-144.; Szabó Ferenc: Prohászka Ottokár élete és műve, i. m. 37-55.

szebbnél-szebb, hatalmasabbnál-hatalmasabb alakjait, s szinte belefáradsz főszegek kontemplációjába. Tegnap dél óta a gyorsvonat ragad magával Tirol hegyei közül, s ma este közeljárok vágyaim céljához, azon helyhez, azon darab földhöz, melynek neve a gondolatot érzelmmé, s az érzelmet szenvedéllyé fokozza az ifjúban, s nem vesztett hevéből, nem varázsából cseppet sem, sőt a lelkes emlékezet örökzöld lombjával ékeskedik a férfiúban – ez a név Róma.”⁴

*

Prohászka egyéniségére és tehetségére Rómában hamar felfigyelt maga XIII. Leó pápa⁵; ott töltött éveit alatt pedig Prohászka XIII. Leó pápa lelkes hívévé és követőjévé vált. Hazatérése után maga fordította le és adta ki a pápa *Rerum Novarum* kezdetű korszakos enciklikáját (1891)⁶, továbbá levelezését⁷. Ezen kívül számos beszédében és írásában méltatta Leó pápa munkásságát⁸. Ennek szellemében bontakozott ki itthon Prohászka szociális keresztény politikája⁹. Magyarországra visszatérve Prohászka sürgette a kereszténység közéleti

⁴ Prohászka Ottokár: *A Collegium Germanico-Hungaricum* (1887). Utak és állomások. Utirajzok és –naplók. Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái (= ÖM, 1928-1929), 16. köt. Szent István Társulat, Bp. 1928. 158.

⁵ „XIII. Leó pápa a nála tisztelgő Császárnak jelezte: *Habes cognatum in Collegio Germanico*; s némi gondolkodás után: *Borasca vocatur*. Ez az elvétel nem jelentés nélkül való. Az olasz burrasca annyi, mint vihar.” Schütz Antal: Prohászka pályája. ÖM 25,32.; Császka György (1826-1904) akkor szepesi püspök, később kalocsai érsek volt.

⁶ A Prohászka által fordított *Rerum Novarum* először megjelent: Szentséges Atyánknak, XIII. Leó pápának beszédei és levelei. Fordította dr. Prohászka Ottokár. Szent István Társulat, Budapest, 1891. 365-395. Második megjelenése önálló kiadványként: XIII. Leó pápa apostoli körlevele a munkások helyzetéről (*Rerum Novarum*). Fordította Prohászka Ottokár. Szent István Társulat, Budapest, 1931².; Mai szemmel meglepő a *Rerum Novarum* magyar fordításainak története, hiszen a kiadás évétől kezdve számos különböző (részben teljes, részben részleges) fordítás, kivonat és magyarázat jelent meg. Az említetten kívül ezek: XIII. Leó pápa ösztentésének körlevele a munkások helyzetéről. Buzárovics Gusztáv kiadása, Esztergom, 1891. A főtisztelendő esztergomi főegyházmegyei hatóság által jóváhagyott hiteles fordítás. = In: Zsigmond László (szerk.): *Politikai és szociális enciklikák*, I. köt. ELTE, Budapest, 1970. 169-209.; XIII. Leó pápa ösztentésének körlevele a munkások helyzetéről. A veszprémi egyházmegyei hatóság által jóváhagyott fordítás. Krausz, Veszprém, 1891.; *Kommentárok XIII. Leó pápa ösztentésének a munkások helyzetéről szóló körleveléhez*. Lemkuhl Ágoston fejtegetéseit közli és a körlevelet szemelvényekben fordította Rada István. Krausz, Veszprém, 1891.; Végházi (Kisfaludy Zoltán Lajos): *A római pápa izenete a munkások állapotáról. A Szentséges Atya leveléből a magyar nép számára kiírta Végházi*. Szent István Társulat, Budapest, 1892¹. 1902².; Henry George: *Munka, hit és föld*. Nyílt levél XIII. Leó pápához. Függelék. XIII. Leó Pápa Enciklikája. Fordította: Forbáth Róbert. Franklin, Budapest, 1920. 151-197. Gondolat, Budapest, 1991.; XIII. Leó pápa ösztentésének körlevele a munkások helyzetéről. Fordította Geosits Lajos. Haladás, Pécs, 1924.; *Rerum Novarum*. Összeállította Rády Elemér. Katolikus kultúra. A Prágai Prohászka-Kör kiadványai, 4-6. Érsekújvár-Prága, 1931.; *Rerum Novarum*. XIII. Leó körlevele a munkások helyzetéről. Fordította Dér Katalin. KDNP, Budapest, 1991.; Goják János – Tomka Miklós (szerk.): *Az Egyház társadalmi tanítása*. Szent István Társulat, Budapest, 2005.; *Az enciklikáról: Dvihalj Géza (szerk.): Rerum Novarum*. XIII. Leó pápa szociális és társadalomújító szövegének hatása Szent István magyar birodalmában, 1891-1941. Budapest, 1941.; Tóth Tihamér (szerk.): *120 éves a Rerum Novarum*. Pázmány Press, Budapest, 2012.

⁷ Szentséges Atyánknak, XIII. Leó pápának beszédei és levelei, i. m.

⁸ Prohászka Ottokár. XIII. Leó beszédei és levelei (1891). ÖM 12,217-223.; XIII. Leó pápa püspöki jubileumára (1893). ÖM 12,224-243.; XIII. Leó (1902). ÖM 12,244-250.; XIII. Leó pápaságának 25 éves jubileuma (1903). ÖM 18,229-235.; XIII. Leó 1878-1903 (1903). ÖM 20,204-206.

⁹ Prohászka Ottokár: *Gondolatok* (1900). Keresztény szocializmus. ÖM 12,82-87.; *Keresztény szocialista akció* (1894). ÖM 11,60-74.; *A modern szegénység s az evangélium* (1895). ÖM 22,14-24.; *Kinek higgyen a munkás?* (1897) ÖM 22,28-45.; *A keresztény szövetkezetekről* (1899). ÖM 22,45-50.; *Szociális munkálkodás* (1917). ÖM

szerepvállalását¹⁰, meghirdette a modern katolicizmus¹¹ eszméjét, és síkra szállt a gyakorlati kereszténység elve¹² mellett, amelyből következően az eszmék igazát a tettek mezején kívánta érvényesíteni.

*

Prohászka Ottokár itáliai szellemi kötődésének ezeken kívül külön tényezője Dante iránti érdeklődése, amely három tanulmányában is testet öltött¹³. Amikor 1921-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották, nagyívű székfoglaló előadását Dante eszmevilágáról tartotta meg. Dante nagy becsben állott Prohászka előtt, egyenesen azt is lehet mondani, hogy kitüntetett helyet foglal el Prohászka szemében.

Mint Prohászka írja, Dante egybefoglalta az ész s a hit világát; az örökkévalóságba tekintett, s ugyanakkor a világban járt, „melyet nem magára hagyni, hanem fölemelni kell.”. Dante költő, aki a keresztény világnézetnek a képzelet erejével adta meg egységét. Prohászka hangsúlyozza: Dante „nemcsak alázatos hívő, nemcsak gibelin politikus, hanem élete végéig vérbeli trubadúr volt. Így tehát a Divina Commediában az egész középkori szellemi életnek, a hitnek s teológiának, a politikának s művészetnek összefoglalását szemléljük: a misztikus, a politikus s a trubadúr Danténak világát.”¹⁴

Ez a leírás nemcsak Dante találó értékelését adja; a maradandó alkotás titkait feltáró Prohászka nagyfokú belső azonosulással Dantében egyúttal a maga számára is igazi példát talál, amelyre most örömmel ismer rá, ha saját pályája átfut az emlékezetén. Ugyanaz a

22,110-112.; Tamás József: Prohászka Ottokár társadalomszemlélete. Magyar Fiatalok Kiadása, Budapest, 1934.; Nagy József: Prohászka szocializmusa. Budapest, 1940.; S. Szabó Péter: Az evangélium és a munka. Prohászka Ottokár társadalomfilozófiai munkássága. Ma Kiadó, Székesfehérvár, 1998.; S. Szabó Péter: Prohászka Ottokár szociális tanítása. In: Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár – Püspök az emberért. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár – Szent István Társulat, Székesfehérvár – Budapest, 2006. 49-57.; Szabó Ferenc SJ: Prohászka Ottokár és a keresztényszocializmus. In: Mózessy Gergely (szerk.): Prohászka-tanulmányok, 2012-2015. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, Székesfehérvár, 2015. 189-198.

¹⁰ Prohászka Ottokár: A katolikus elvek érvényesítése (1902). ÖM 13,177-184.; A keresztény erkölcs a kultúrában (1909). ÖM 13,219-234.; Képviselői programbeszéd (1896). ÖM 18,221-225.; A katolikusok teendői Magyarországon (1893). ÖM 20,1-9.; Markó Csaba: Prohászka politikai és közéleti szerepvállalása 1920 és 1922 között. In: Mózessy Gergely (szerk.): Prohászka Ottokár – Püspök az emberért, i. m. 113-133.; Orvos Levente: A „közéleti kereszténység” eszme tartalma Prohászka Ottokárnál. In: Mózessy Gergely (szerk.): Prohászka-tanulmányok, 2007-2009. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2009. 13-21.; Markó Csaba: A liberalizmus ellen. Prohászka Ottokár közéleti szerepvállalása. In: Mózessy Gergely (szerk.): Prohászka-tanulmányok, 2009-2012. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2012. 35-42.

¹¹ Prohászka Ottokár: Modern katolicizmus. Szent István Társulat, Budapest, 1907.

¹² Prohászka Ottokár: Gyakorlati kereszténység (1919). ÖM 9,265-272.

¹³ Prohászka Ottokár: Dante (1921). ÖM 12,309-331.; A középkori szellemi élet összefoglalása a Divina Commediában (1922). ÖM 12,332-339.; Dante (1922). ÖM 20,233-237.; Szénási Zoltán: Prohászka Ottokár művészetfilozófiája. In: Mózessy Gergely (szerk.): Prohászka-tanulmányok, 2007-2009. i. m. 145. skk.; Szilárdfy Zoltán: Prohászka művészetszemlélete. In: Mózessy Gergely (szerk.): Prohászka Ottokár – Püspök az emberért, i. m. 265-272.; Rezek Román: Prohászka esztétikája. Pannonhalmi Szemle, 1942/2.; W. Balassa Zsuzsa (szerk.): Prohászka, a költő. Kairosz, Budapest, 2008.

¹⁴ Prohászka Ottokár: A középkori szellemi élet, i. m. ÖM 12,333.336.

magatartás és lelkület jellemzi Prohászka is, mint amit Dantéről ír, szavait ezért egyfajta önjellemzésnek, önarcképnek is elfogadhatjuk.

*

A világháború problémája Prohászka Ottokár munkásságában jelentős teret foglal el¹⁵. Ilyen irányú munkássága jellegzetesen egyrészt elméleti/irodalmi, másrészt gyakorlati természetű. A világháború éveiben Prohászka számtalan cikket és tanulmányt írt, és számos beszédet mondott¹⁶. Az első év írásainak nagyobb részét könyv alakban is megjelentette; ennek címe: *A háború lelke*¹⁷. A világháború folyamán továbbá Prohászka hat nagyjelentőségű püspöki pásztorlevelet bocsátott ki¹⁸. A háború értékelésével Prohászka naplójában is nagy terjedelemben foglalkozik¹⁹. Gyakorlati téren kiemelkedő lépése volt az 1916-ban meghirdetett földreform-javaslat. Hasonlóképpen említést érdemel a Prohászka szellemében és védnökségével megvalósult Ottokár Hadiárvaház intézménye. E két utóbbi témára alább visszatérek.

Prohászka a háborúért egy pillanatig sem lelkesedett; zászlót, csapatot nem áldott meg, buzdító beszédet nem mondott. Említett könyve elején egyértelművé teszi: „Ugyancsak nem

¹⁵ Prohászka és a háború témájáról: Schütz Antal: Prohászka pályája. In: ÖM, 25,94. skk.; Schütz Antal: Bevezetés. In: Korunk lelke. ÖM 10,V-VII.; Gergely Jenő: Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember.” Gondolat, Bp. 1994. 155-167.; Szabó Ferenc: Prohászka Ottokár élete és műve. Szent István Társulat, Bp. 2007. passim.; Reichmann, Bettina: Die Rolle des ungarischen Bishofs Ottokár Prohászka im Ersten Weltkrieg. Zwischen bishöflicher Hirtensorge und politischer Theologie. In: Brendle, Franz – Schindling, Anton (Hrsg.): Geistliche in Krieg. Aschendorff, Münster, 2009. 291-311.; Reichmann, Bettina: „Die Seele des Krieges.” Zur religiösen Kriegsdeutung des Ersten Weltkriegs. Bischof Ottokár Prohászka. In: Holzem, Andreas (Hrsg.): Krieg und Christentum. Religiöse Gewalttheorien in der Kriegserfahrung des Westens. Schöningh, Paderborn, 2009. 791-808.; Mózy Gergely: Prohászka Ottokár és a „nagy háború”. In: Uő. (szerk.): Prohászka-tanulmányok, 2007-2009. i. m. 33-44. ; Fejérdy András: Prohászka Ottokár és a nagy háború. Vigilia, 80. évf. május, 2015. 5. sz. 329-339.; Háború és kereszténység témájáról általában: Pröhle Károly: Háború és theologia. Pozsony, 1915.; Pröhle Károly: Háború és vallás. Bp. 1915.; Geduly Henrik: Háború és vallás. Nyíregyháza, 1915.; Nagy Lajos: Isten és a háború. Bp. 1915.; Vass József: Magyarok vigasztalása. Bp. 1916.; Baltazár Dezső: A háború az evangélium világításában. Debrecen, 1918.; Csernoch János: Kereszténység és világbéke. Esztergom, 1918.

¹⁶ A háború lelke (16 cikk). Élet, Budapest, 1915. ÖM 10,165-277.; A háború botrányköve (1915). ÖM 10,278-282.; A háború problémája (1915). ÖM 10,283-288.; A hívőnek magatartása a háborúval szemben (1915). ÖM 10,289-302.; Mit mond a hős és mit a szent? (1916) ÖM 10,303-306.; Érzésvilágunk nyereség- és veszteségmérlege a világháborúban (1918). ÖM 10,307-324.; A Vöröskereszt ajánlása (1914). ÖM 20,224-227.; A világháború kitörésekor (1914). ÖM 22,117-120.; A sajtó mint világhatalom (1915). ÖM 22,120-123.; A katolikus sajtó a háborúban (1915). ÖM 22,123-126.; A világháború s az egyháziak feladatai (1915). ÖM 22,126-132.; A mi sajtónkért (1916). ÖM 137-139.; Pro juventute catholica (1918). ÖM 22,184-186.; Pro re christiana (1918). ÖM 22,186-188.; Elég volt-e? (1918) ÖM 22,189-194.; A jobb jövődőség békéje (1915). ÖM 25,167-169.; Békesség a földön (1915). ÖM 25,169-178.; A békevágy karácsonya (1917). ÖM 25,178-180.; Bányai Elemér sírjánál (1915). ÖM 13,358-360.

¹⁷ Ld. 16. jegyzet.

¹⁸ Az ember a viharban (1915). ÖM 9,185-199.; Lelkipásztori munka (1916). ÖM 9,200-204.; A békevárás napjaiban (1916). ÖM 9,205-208.; A világháború sebei (1916). ÖM 9,209-224.; Háború és béke (1917). ÖM 9,225-238.; A világháború romjain (1918). ÖM 9,239-259.

¹⁹ Prohászka Ottokár: Soliloquia, I. ÖM 23,269-305.; Naplójegyzetek, 1-3. Szeged-Székesfehérvár, 1997. 1. köt. (N1) 368-407. 2. köt. (N2) 174-203. Dátumok: 1914. VI. 29.; VIII. 18.; IX. 23.; X. 24.; XI. 30.; XII. 8.; 19.; 1915. I. 15.; III. 14.; 30.; IV. 15.; V. 11.; VI. 2.; 18.; 30.; X. 21.; 28.; 1916. IV. 15.; V. 15. N2: 1914. XII. 7.; 26.; 1915. X. 19.; 1916. IX. 22.

vagyok a háború barátja.”²⁰ A háború miatt leginkább az antant-hatalmakat okolja, főként az angol és francia kapitalizmus hódítási vágyát, másodsorban az orosz hatalmi politikát.²¹ Mint hangoztatja, Magyarországnak semmi ilyen célja nincs, Magyarország elégséges önmagának, Magyarország ebbe a világégésbe kényszerült vértanú nemzet.²²

Prohászkanak van egy tanulmánya, amelynek a címe: „A latin s germán kultúra a világháborúban.”²³ Ebben épp azt szeretné világossá tenni, hogy a háború nem az úgynevezett latin és a germán elem harca, mert a latin alatt a csupán latinizálódott nyelvű keltákat (brit, gall) kell értenünk. Ez a beállítás oka lehet annak, hogy Prohászka nem reflektál Olaszország háborús szereplésére. Ezt továbbgondolva feltételezhetjük, hogy Prohászka gondolata szerint Olaszország indokolatlanul szerepel, s nincs a helyén a háborúban.

*

Kitérőként megjegyezzük, hogy ez a felvetés annál indokoltabb, mivel Olaszország áttevezése a Hármasszövetségtől (1882) az Antant-ig, s így útja a velünk való szövetségtől az ellenünk való háborúba lépésig (1915) rendkívüli és sorsfordító fejlemény volt. Ennek magyarázata a magyar történeti irodalomban mindmáig feltűnő egyoldalúságot és hiányosságokat mutat.

Az Olaszország történetét tárgyaló, két világháború közt magyarul megjelent könyvek fordítások, és a liberális felfogás szegényes és tendenciózus magyarázatát nyújtják. Ilyen Arrigo Solmi „Itália föltámadása” című könyve²⁴, továbbá Pietro Orsi „A mai Olaszország” című könyve. P. Orsi szerint Olaszország elválása a központi hatalmaktól erkölcsi erőkből történt.²⁵ Ez a megállapítás világosan tükrözi, hogy itt silány és demagóg történetírással van dolgunk. Hasonló képet mutat Agostino Savelli „Itália története” című könyve.²⁶ Savelli megemlíti, hogy az entente hívei voltak a szabadkőművesek, és – úgymond – „azok, akik tiszta ésszel és széles látókörrrel ítélték meg az ország nemzeti és nemzetközi igényeit.”²⁷ Savelli a következő jellemzést adja Sidney Sonnino korábbi miniszternőkről és ekkor

²⁰ Prohászka Ottokár: Mi a harcok lelke? ÖM 10,165.

²¹ Prohászka Ottokár: Soliloquia I. 1914. szept. 23. ÖM 23,270-271.; A háború erkölcsi kihatásai (1915). ÖM 10,256.

²² Prohászka Ottokár: Vértanúság és szeretet (1914). ÖM 10,222.

²³ Prohászka Ottokár: A latin s germán kultúra a világháborúban (1917). ÖM 10,150-164.

²⁴ Arrigo Solmi: Itália föltámadása. Ford. Radó Antal. Athenaeum, Bp. é.n. (1927). Olasz eredeti: Il Risorgimento italiano, 1814-1918. Milano, 1917¹. 1923². Recenzió: Napkelet, 5. évf. 3. sz. 1927. márc. 276.; Solmi ezt írja: „Olaszország (...), miután mindörökre lerombolta a pápák világi hatalmát, egyesülésének ez ősrégi akadályát, 1915-ben legelsőrendű szerepet vállalt abban a nagy harcban, mely véglegesen földre terítette a Habsburgok uralmát. Méltónak mutatkozott dicső hivatására, méltónak arra az álomra, melyért Gioberti és Mazzini, Cavour és Garibaldi, meg annyi más hős és vértanú szívósan munkálkodtak és szenvedtek.” Solmi, i.m. 234-235.; Arrigo Solmi (1873-1944) egyébként 1935-1939 között igazságügyi miniszter volt.

²⁵ Pietro Orsi (1863-1946): A mai Olaszország. Franklin, Bp. 1933. 224.; A könyv a szabadkőműves Berzeviczy Albert bevezetésével jelent meg.

²⁶ Agostino Savelli (1884-1946): Itália története. Fordította Brelich Mario. Athenaeum, Bp. é.n. (1937) Olasz eredeti: Storia d'Italia. Sansoni, Firenze, 1936.

²⁷ Savelli, i.m. 228.

külgyminiszterről: „erkölcsileg és szellemileg magasrendű, szilárd, hajlíthatatlan ember és lángoló hazafi.”²⁸ Savelli külön méltató könyvet is írt Sonnino-ról.²⁹

Igen jellegzetes, ahogyan az említett szerzők 1) többnyire rokonszenveznek a magyar néppel mint Habsburg-ellenes társukkal, 2) sajnálkoznak a Magyarországot ért trianoni diktátum miatt, s 3) közben eltekintenek attól, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia megtámadásával maguk is okozóivá váltak a magyar tragédia bekövetkeztének.

Az előbb idézett szerzőkhöz hasonlóan részleges magyarázatot ad az átállásra a marxista Kis Aladár „Olaszország története, 1748-1968” című könyve.³⁰ A jelenkori nemzetközi szakirodalom nagyobb része is egyoldalú és hiányos, így például Federico Chabod, valamint C. J. Lowe – F. Marzari munkái Olaszország külpolitikájáról, amelyekből hiányzik az átállás tényleges magyarázata.³¹

Mindezekkel szemben áll Fulvio Conti tanulmánya, amely az I. világháború és a szabadkőművesség kapcsolatát vizsgálja.³² A szerző kimutatása szerint a szabadkőművesség meghatározó szerepet játszott abban, hogy Itália Franciaország és Nagy-Britannia oldalán lépett a háborúba, amelynek érdekében a tradicionális kozmopolitizmust időlegesen nacionalista nyelvezettel váltotta föl. Hasonló drámai képet fest a témáról Drábik János „Egyenlők és egyenlőbbek” című könyvében, ahol a háborús uszítások mechanizmusát és a világháború idejének külpolitikai viszonyait elemzi.³³

Tényszerűen meg lehet állapítani, hogy az olasz állam – jelentéktelen megszakításokkal személy szerint is - a szabadkőművesség irányítása alatt áll megszületésétől az első világháborúba nyúlóan. A miniszterelnökök túlnyomó többsége szabadkőműves: A. Depretis (1876-1878, 1878-1879, 1881-1887), B. Cairoli (1878, 1879-1881), F. Crispi (1887-1891, 1893-1896), A. Rudini (1891-1892, 1896-1898), G. Zanardelli (1901-1903), A. Fortis (izraelita felekezetű, 1905-1906), S. Sonnino (izraelita felekezetű, 1906, 1909-1910, a világháború idején külgyminiszter), L. Luzzatti (izraelita felekezetű, 1910-1911), A.

²⁸ Savelli, i.m. 289.

²⁹ A. Savelli: Sidney Sonnino. Porta, Piacenza, 1923.; Savelli az Egyesült Államokban nyugszik, sírján furcsa ferde kereszttel. Holy Sepulchre Cemetery, Hamilton, Mercer County, New Jersey, USA.

³⁰ Kis Aladár: Olaszország története, 1748-1968. Akadémiai Kiadó, Bp. 1975. 122-123.: „A hadba lépést lényegében exparlamentáris államcsinnyel vitték keresztül: a parlament előzetes vitája és jóváhagyása nélkül 1915. május 23-án a Salandra-kormány felmondta a hármas szövetséget, és hadat üzent Ausztria-Magyarországnak.”; Ld. még: Alessandro Roselli: Olaszország az első világháborúban. Múlt-kor, 2005. máj. 30.

³¹ Federico Chabod: Storia della Politica Estera Italiana dal 1870 al 1896. 1951. Angolul: Italian Foreign Policy. The Statecraft of the Founders, 1870-1896. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1996. Ford: William McCuain.; C. J. Lowe – F. Marzari: Italian Foreign Policy, 1870-1940. Routledge & Kegan Paul, London – New York, 2002.

³² Fulvio Conti: From Universalism to Nationalism. Italian Freemasonry and the Great War. Journal of Modern Italian Studies. Vol. 20. 2015. Issue 5. 640-662.

³³ Drábik János: Egyenlők és egyenlőbbek. Gold Book, 2014. 365-367.

Salandra (1914-1916); G. Giolittinek pedig, aki négyszer volt miniszterelnök (1892-1893, 1903-1905, 1906-1909, 1911-1914), kiterjedt szabadkőműves környezete volt.

Meg lehet állapítani, hogy a szabadkőművesség a modern Olaszország születési jellegzetessége és végighúzó befolyásoló tényezője;³⁴ ez az oka annak, hogy az újjászülető Itáliában oly természetellenes módon kettéválk hazafiság és vallásosság; innen nézve pedig érthetővé válik a XIX. századi olasz állami politika ádáz klérus-ellenessége,³⁵ és a római kérdésnek, vagyis a pápaság helyzetének elhúzódó válsága.³⁶ A régi magyar történeti irodalom átfogó képet nyújt a kor külpolitikájáról és diplomáciájáról, de ezen a szinten nem vizsgálódik.³⁷

Itáliában a XIX. század nemcsak az állami egység megszületésének, hanem ezzel összefonódva az Egyházi Állam megszüntetésének is a kora. Nem beszélve most arról, hogy elvileg mennyiben kell, vagy nem kell az Egyház lényegéhez tartozónak tekintenünk az Egyházi Államot,³⁸ mindenesetre történetileg ennek megfojtása és anektálása volt az a tényező, amelyen keresztül az Egyháznak újra kellett gondolnia egész működését, evilági hivatásának lehetőségeit és alapjait. Korábban az olasz egység pápai bázisú megteremtése is a történelem lehetőségei közé tartozott. Ha erre a hatalmas változásra gondolunk, megérthetjük IX. Pius pápa munkásságát és törekvéseit, akit a Gondviselés azzal a kereszttel tüntetett ki, hogy hosszú uralkodása alatt (1846-78) ezt az egész átalakulást átélje és végigszenvedje (Itt csak utalni tudunk a döntő fordulatok évszámaira: 1848-49; 1859-61; 1870-71). Ehhez képest

³⁴ A risorgimento főszereplőivel foglalkozó, egyébként kitűnő monográfiáink – különböző okoknál fogva – egyáltalán nem érintik hőseik szabadkőműves mivoltát. Ld. pl.: Jászay Magda: Mazzini. Gondolat, Bp. 1977.; Jászay Magda: Cavour. Akadémiai Kiadó, Bp. 1986.; Csorba László: Garibaldi élete és kora. Kossuth, Bp. 1988.

³⁵ Ennek szellemében állították fel az egyházellenes mozgalom jelképévé tett Giordano Bruno szobrát a római Campo dei Fiorin, 1889. június 9-én. „A terv megvalósításában nagy szerepet játszott Adriano Lemmi, az olasz szabadkőművesek nagymestere, valamint az 1887-től hatalmon lévő, s szintén szabadkőműves Francesco Crispi.” Benits Péter: Giordano Bruno magyar vonatkozásairól. Új Akropolisz, Giordano Bruno Különszám. Bp. 1996. február, 43.; A szobor alkotója Ettore Ferrari (1845-1929) az Itáliai Nagy Oriens Páholy nagymestere volt 1904-1917 között.; G. Bruno-ról ld.: Michael Hesemann: Sötét alakok. Mítoszok, legendák és hazugságok a Katolikus Egyház történetéből. Szent István Társulat, Bp. 2009. 193-202.

³⁶ A témáról ld.: John Pollard: Catholicism in Modern Italy. Religion, Society and Politics since 1861. Routledge & Kegan Paul, London – New York, 2008.

³⁷ Balanyi György: Olaszország külpolitikájának irányai 1870 óta. Történeti Szemle, 8. évf. 1919/1-4. 79-122. Balanyi itt érzékletesen írja le az Osztrák-Magyar Monarchia ellen folyó izgatást.; Balanyi György: A római kérdés szerepe a hármasszövetség megkötésében. Történeti Szemle, 17. évf. 1928/1-4. 113-132.; Fraknoi Vilmos: Tanulmányok a hármasszövetség történetéhez. Budapesti Szemle, 43. évf. 164. köt. 468. sz. 1915. 321-367.; 44. évf. 165. köt. 469. sz. 1916. 1-40.; Fraknoi Vilmos: Tárgyalások az olasz neutralitásról. Budapesti Szemle, 44. évf. 165. köt. 470. sz. 1916. 161-191.; Ld. még: Leopold Freiherr von Chlumecky: Die Agonie des Dreibundes. Das letzte Jahrzehnt italienischer Untreue. Deuticke, Leipzig – Wien, 1915.; Adolf Werner: Vom Ende der Habsburgermonarchie bis zur Ersten Republik in der Sicht Leopold Freiherrn Chlumeckys. Diss. Universität Wien, 2009.

³⁸ A Donatio Constantini hitelességét egyenesen Nicolaus Cusanus bíboros és püspök kérdőjelezte meg először: De concordantia catholica, 1433. Ennek ellenére Cusanus az Egyházi Állam szükségességét hangoztatta. „Ó, Istenem, az egyetemes Egyház ma pusztán csak Róma pátriarkhátusára korlátozódik.” De concordantia catholica, 2. 20. 190. Opera 14. 232. Kurt Flasch: Nicolaus Cusanus és kora. Szent István Társulat, Bp. 2009. 18.

olvashatjuk egy ismét elfogult mű régi magyar kiadásában, hogy Róma elfoglalása és az Egyház Állam megsemmisítése után IX. Pius pápa „jövendőről az állam bőkezűen gondoskodott, és tűrte, hogy – úgymond - békében játssza az üldözött fogoly szerepét.”³⁹

A közállapotokra fényt vethet, ha felidézzük a IX. Pius halála és temetése körüli eseményeket. Pius pápát halála után a Szent Péter Bazilikában temették el, de ő végakaratóban a San Lorenzo Fuori le Mura templomot jelölte meg végső nyughelyéül. Utóda, XIII. Leó pápa a felfokozott nyugtalan helyzetben az újratemetést évekig halogatta, míg végül az 1881. július 13-ra virradó éjjel sor került a koporsó átvitelére. A temetési menetet azonban szabadkőműves és antiklerikális tüntetők megtámadták, és a koporsót a Teverébe akarták dobni.⁴⁰ A fizikai összecsapásnak végül a katonaság bevetése vetett véget. Magának a „római kérdésnek” a megoldása pedig – mint ismeretes – egészen az 1929-es lateráni szerződésig⁴¹ váratott magára.

*

A háború szörnyűségei láttán Prohászka minduntalan fölveti a racionális és az irracionális elem szerepét.⁴² A racionális a háború valós, megragadható okaira és tényezőire vonatkozik, az irracionális pedig részben az ember természetére, részben a gondviselés kifürkészhetetlenségére, „érthetlenségére”.

Ami a konkrét tényezőket illeti, Prohászka világosan rámutat: „Háború azért van, mert a gazdasági hatalom utáni vágy tüzei az államokat. S mivel az állam csak intézmény, abban s a mögött mindig csak emberek állanak, mégpedig telhetetlen, pénzsóvár emberek, feneketlen pénzeszsákok. Az egyes országok nagy tőkés s akik a tőkék tulajdonosai, új gazdasági területeket akarnak szerezni, hogy termelésüknek új piacokat s nyereségüknek új forrásokat nyissanak. A pénzhatalomtól függenek a kormányok, a pénzhatalom sugalmazza a diplomatákat, s ezeknek az ellentétes érdekeknek ütközése hozza ránk a háborút.”⁴³ Prohászka egyébként a kapitalizmusnak régi és mindenkori kritikusa volt, aki terjedelmes értekezésekben bírálta a kapitalizmus természetét, pénzhatalmi működését, gazdasági anomáliáit, liberális elvét, társadalmi hatásait.⁴⁴

³⁹ John Addington Symonds – Adolfo Bartoli: Az olasz nép és irodalom története. Athenaeum, Bp. 1892. 89.

⁴⁰ Roberto de Mattei: Pius IX. (Piemme, Casale, Monferrato, 2000.) Gracewing, Herfordshire, 2004. 90.; Franz Xaver Seppelt – Klemens Löffler: Papstgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart. Verlag Josef Kösel & Friedrich Pustet, München, 1933. 448.

⁴¹ Balanyi György: A római kérdés. Szent István Társulat, Budapest, 1929.; Polzovics Iván: A lateráni szerződés. Szent István Társulat, Budapest, 1934.

⁴² Prohászka Ottokár: Mi a harcok lelke? ÖM 10,165.; Hajnalodik-e már? ÖM 10,233.; A háború problémája. ÖM 10,284.

⁴³ Prohászka Ottokár: Háború és béke (1917). Pásztorlevelek. ÖM 9,236-7.

⁴⁴ Prohászka Ottokár: A liberalizmus utópia (1896). ÖM 10,1-12.; Gépek és szabad verseny (1896). ÖM 11,88-106.; Produktív-e a pénz? (1898) ÖM 11,154-181.; A pénzgazdaság tarthatatlansága (1898). ÖM 11,182-216.;

A gazdasági érdekek szerepét érzékelve Prohászka sajnálattal állapítja meg: „Tudom ugyan, hogy sok harckeverő tényező szerepel manapság is, hogy az tüzeli a közvéleményt, szítja a harci kedvet s a féltékenységet. Tudom, hogy a tervek megvalósítására egyesek intézik a harcra készülődést, kidiplomatizálnak a pénzpiacon milliókat, bolondítják a közönséget, sajtóirodákat tartanak fenn, hű munkatársakat állítanak bele a kavardásba, s a színtelen embereket s kormányokat eltávolítják, félelmeket s izgalmakat használnak fel.”⁴⁵

A háború tehát botránykő, pokol, borzalom, erőszak, halál, alantas érdekek eszköze. A háború nem Isten akarata és szándéka, hanem az ember bűnös cselekedete. Az emberi természetet a háború irányítóin és elvadított szereplőin keresztül Prohászka keserű szavakkal így mutatja be: „Azt mondogatták nekünk, hogy az ember a teremtés virága; mi pedig inkább azt tapasztaljuk, hogy nem a virága, hanem inkább a tövise. Azt is mondták, hogy az ember a teremtés koronája; nekünk pedig inkább úgy látszik, hogy nem koronája, hanem inkább öntudatra ébredt szégyene! Mondták azt is, hogy a haladás s finomodás útjain jár; mi pedig azt látjuk, hogy barbár, barbár tetőtől talpig, utolsó porcikájáig. Azt is mondták, hogy egyenlőség, szabadság s testvériség az új törvénye; mi pedig azt látjuk, hogy veszett állat nem pusztít úgy akár fajbelijei, akár idegenek közt, mint az ember, az állítólagos testvériség hordozója, s hogy nemcsak hogy nem felejtet el ölni és gyilkolni, hanem ellenkezőleg, jobban megtanulta ezt az ördögi mesterséget.”⁴⁶

Naplójában Prohászka arra is rámutat, hogy lényegi összefüggés van a háborúra való hajlandóság és a kultúra torzulása, a lélek megbetegedése között. A helyes kultúra lerombolása, az igazi kultúra, az ép lelkiület, a megtartó szellemiség elvesztése az a tényező, amelynek következtében az ember képes lesz kivetkezni önmagából, és áldozatává válik az alantas erőknek. „Az európai kultúra, melyet az értelmi fejlődés szédülete hitetlenségbe sodort, voltaképp mindannyiszor a nihilizmusba téved. A háború gyakorlati nihilizmus. A nihilizmus az a hazugság s blázirtság, mely a lelket megszállja; az a nirvána, melyben nemcsak az élelcéltudatot, hanem eo ipso emberi méltóságunk tudatát elvesztjük. Nos, ha elvész, nincs akadálya az egymásirtásnak.”⁴⁷

Liberalizmus vagy kereszténység (1899). ÖM 21,117-119.; A magántulajdon a mai társadalomban (1911). ÖM 22,72-79.

⁴⁵ Prohászka Ottokár: A néplélek kinyilatkoztatása (1914). ÖM 10,176.; Naplójában így fejezi ki magát: „Nincs rémségesebb tapasztalat, mint élni e rettenetes világban, s látni az 'emberek' őrjöngését. Százvezrek s milliók pusztulnak el, rémséges szenvedések s rokkantságok, sötét sorsok szakadnak más százvezrek nyakába; s mindez a pénzért, a gazdasági érdekekért, a népek gyűlölete s utálatos barbársága miatt. Az ember a rémülettől s utálatától szörnyet halhatna; magam sem tudom, hogy hogyan élhetek, hogyan nem süll ki a szemem, hogy nem nyel a föld, hogy nem fagy meg a vérem.” Prohászka Ottokár: Soliloquia I. 1916. IV. 15. ÖM 23,300.

⁴⁶ Prohászka Ottokár: A világháború sebei (1916). Pásztorlevelek. ÖM 9,209-2010.

⁴⁷ Prohászka Ottokár: Soliloquia I. 1914. XII. 19. ÖM 23,274.

A háború mindazonáltal valóságos létező, s ezért Prohászka keresi, miképpen lehet helyesen viszonyulni hozzá. Összességében három irányt, három kívánalmat állapít meg. Ezeknek a lényege: 1) Elmélyülés magunkban, 2) Embertársunkhoz fordulás, 3) Felemelkedés Istenhez. A világ megújulásra vár, de ehhez semmiképpen nem a háború holmi kívánatos út és eszköz. A háború önmagában teljességgel rossz (az ördög kacag a háború láttán⁴⁸), de mint mindenből, ebből is fakadhat jó, s a feladat ennek a sarjadó jónak az ápolása. A háború folyamán Prohászka írásaiban és beszédeiben egyrészt szüntelenül igyekezett az örök élet reményével vigaszt nyújtani,⁴⁹ másrészt rámutatott a hősiesség és a testvériség erényeire. Hangsúlyozta azonban, hogy az erkölcs nem a háborútól keletkezik, hanem a háború közepette működik.⁵⁰

Prohászka megemlíti, hogy sokan beszélnek a háború bizonyos erkölcsi hatásairól. Nem tagadja, hogy az erkölcs megnyilvánul, de hozzáteszi, hogy a háború egyrészt önmagában erkölcsöt nem teremt, másrészt annyi brutalitást hordoz, hogy mindettől erkölcsi ébredést várni visszatetsző gondolat lenne.⁵¹ „A háború mint fizika csupa sötétség; de a hősiesség, mely az ethika kivillanása, csupa fényesség. Nem a sötétségtől van a fény, de a sötétségben van. (...) A háborúnál nagyobb sötétség nem környékezhetsen a világfölényes lelket.”⁵² „A háború csak annyira erkölcsös, amennyire az erőszak, a rákfene, a dögvész, a betegség is az; de támadhatnak a háború keretében nagy erkölcsi reakciók.”⁵³ Végeredményben azonban a háború mind az erkölcsnek, mind a vallásosságnak többet árt, mint használ, a háború által sem jobbakká, sem erkölcsösebbekké nem válunk,⁵⁴ mert „a háborúban az erkölcs természetes létfeltételei megfogyatkoznak.”⁵⁵

⁴⁸ „Az ördög a hasát fogja s úgy röhög a háborún és kultúrán és filantrópián.” 1915. jún. 30. Prohászka Ottokár: Soliloquia I. ÖM 23,290. Hasonlóképpen: 1916. ápr. 15. i. m. 23,300.

⁴⁹ Lelkigyakorlatos beszédeiben is ebben a szellemben érinti a háború kérdését. „Az ember főleg most tele van siralommal, a lelke meg van mérgezve; olyan világban élünk, amely tele van valamiféle spórával, miazmával, és az emberek ettől betegek lesznek, rémítő, mennyit szenvednek. De nemcsak most, ebben a világban szenvedünk, szenvedtek más világban, más időkben is. A legfőbb probléma a szenvedés problémája. A sírok árcai, kórház, siralomház mindig volt és van, ha nincs is máskor ennyi özvegy, ennyi árva, így államilag előteremtve, azért a szenvedés, a küzdés megvan. Síró lelkek folyton lesznek. Nem szabad a mostani bajt annyira kiemelnünk, mintha enélkül baj nem volna. A világ mindig siralomvölgye, az a porond, ahol küzdünk és szenvedünk. É(p)pen ezért, mert ez így van, nekem kulcs kell, hogy bízni tudjak, zárt kapuk előtt állok. (...) Ezt a kaput hogy nyitom ki? Megnyitja nekem az Úr Jézus Krisztus nagy bizalmam révén.” Jegyzetek Méltóságos és Főtisztelendő Dr. Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök úrnak az Országos Kath. Növérék Egyesületében Budapesten 1916. év április 15-19-ig tartott húsvéti lelkigyakorlatokról. Jegyezte Prohászka Angela. Könyvnyomat kiadvány. (Budapest, 1916.) 5-7.

⁵⁰ „Tudom, hogy sok nagy érzés fakad a harcok s kínok között, de nem, nem, nincs közöm az öldöklő világhoz. Nem Istennek, nem Krisztusnak világa ez” Prohászka Ottokár: Soliloquia. 1914. VIII. 18. ÖM 23,270.

⁵¹ Prohászka Ottokár: A háború erkölcsi kihatásai (1915). ÖM 10,241.

⁵² i. m. 10,246.

⁵³ Prohászka Ottokár: A hívőnek magatartása a háborúval szemben (1915). ÖM 10,299.

⁵⁴ Prohászka Ottokár: Érzésvilágunk nyereség- és veszteségmérlege a világháborúban (1918). ÖM 10,312.319.

⁵⁵ i. m. 10,318.

*

Felvetődik a kérdés, mit tehet az ember a háború ellen? Prohászka 1) mind az átfogó összefüggések, a közösségi cselekedetek, 2) mind pedig az egyéni, konkrét tettek lehetőségei foglalkoztatják. Mint fentebb említettük, Prohászka a háború mögött elsősorban az önző gazdasági érdekek harcát pillantotta meg. Ezzel összefüggésben rámutat:

„A gazdasági harc előbb-utóbb, de elkerülhetetlenül magával hozza a háborút. Aki tehát a háborút meg akarja szüntetni most s a jövőre nézve ki akarja zárni, az működjék közre abban, hogy a gazdasági harc megszűnjék. Tudom, hogy ez nem függ az egyestől, de kell, hogy minden egyes ezt megértse, s hogy azután a sok egyes ember párttá, hatalommá tömörödjék, mely más viszonyokat teremtsen a világba!” „A kereskedést, ipart s az egész termelést az egész nagy emberiségnek javára nemzetközileg kellene rendezni.”⁵⁶

„Más konstrukciót kell adnunk. A nemzeteknek s államoknak a hatalom s versengés mostani irányzatával föl kell hagyniok. (...) Ha ezt a feszültséget a kapitalizmus hordozza, akkor annak kell a nyakát szegnünk; ha ezt a mai termelési módnak kell tulajdonítani, akkor ezt a termelést kell megszüntetnünk; ha a harcot s háborút az imperializmus vagy militarizmus vagy a túltengő s másokat elnyomó sovinizmus szítja, akkor ebből a neveletlenségből kell kiemelkednünk.”⁵⁷ Prohászka egész munkásságában tetten érhető, hogy a kapitalizmushoz képest a termelés és a társadalom más rendjének kialakítását tartotta kívánatosnak.⁵⁸

A háború jogi összefüggéseiről szólva Prohászka megemlíti Hugo Grotius „De jure belli ac pacis” (1625)⁵⁹, és Francisco Suarez „Tractatus de legibus ac Deo Legislatore” (1612) című értekezését, keserűen utal arra, hogy ezek érvényénél többet nyom a latba az a moly, amely e műveket az amsterdami és coimbrai könyvtárakban örli, majd kérdi, ki érvényesítse az igazságosságot a háborúban!⁶⁰ Gondolatát így folytatja: „A háború etikai tartalmát teljesen kimerítjük, ha azt mondjuk, hogy ’államoknak háborút viselniök jogos okból szabad’.”⁶¹ (...) „Mit is jelentsen az a ’justa causa’, melyből háborút indítani lehet, mikor az

⁵⁶ Prohászka Ottokár: Háború és béke (1917). Pásztorlevelek. ÖM 9,236-7.

⁵⁷ Prohászka Ottokár: Mit mond a hős s mit a szent? (1916). ÖM 10,303.305.

⁵⁸ „A katolikus akciónak minden áron a kapitalista termelésnek mai anarchikus módja ellen kell irányulnia, s világosan kell látnia, hogy a kapitalizmust más termelési módnak kell fölváltania, mely a munka és a tőke új kapcsolatán, a munkásnak s a tőkésnek új közösségén épül. Nekünk programmunkba kell vennünk a termelés e reformját, s ez irányban kell dolgoznunk a proletariátus érdekében, magának a proletariátusnak megszüntetésén. Prohászka Ottokár: Időszerű katolikus konstrukciók (1926). ÖM 13,285-286.

⁵⁹ Hugo Grotius: A háború és a béke jogáról, I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960.

⁶⁰ Prohászka Ottokár: A háború erkölcsi kihatásai (1915). ÖM 10,245.

⁶¹ Az „igazságos háború” és a „keresztény katona” fogalmának értelmezése a patrisztika óta része a keresztény gondolkodásnak. Vö.: Schmal Dániel: Szent Ágoston az igazságos háborúról. Magyar Filozófiai Szemle, 1994/1-2.; Orozco, Jorge Medina: Az igazságos háború fogalma Szent Ágostontól. Katekhon 2004/1. 101-112.; David A. Lenihan: The Just War Theory in the Works of Saint Augustine. Augustinian Studies 19 (1988) 37-70.; Uő: The Influence of Augustine's Just War: The Early Middle Ages. Augustinian Studies 27:1 (1996) 55-94.;

ítéletet róla faji szenvedélyek, imperiális álmok, politikai tradíciók, tőzsdék és üzletek, milliárdok féltése és vágya, dicsőségszomj, féltékenység és gyűlölködés, no meg egy arannyal megspékelt sajtó hazudozásai kezelik?”⁶²

A háborúnak Prohászka egyszerűen szólva egyetlen áldásos hatását szeretné elképzelni. Ez pedig az lenne, ha az emberiség annyira megundorodna a háborútól, hogy életéből, történelméből, nemzetközi érintkezéséből egyszer s mindenkorra kiiktatná azt.⁶³

Ami pedig a gyakorlati kereszténység szellemében Prohászka saját cselekedeteit illeti, két fejleményt, a földreform-javaslatot, valamint a hadiárvaházat szeretném megemlíteni. Prohászkanak erőteljes gazdaságpolitikai érdeklődése volt; a háború folyamán megfogalmazott földreform-tervezete a háborúban érintettekre irányult. Prohászka 1916. április 23-án a Magyar Gazdaszövetség éves közgyűlésén ismertette földreform-javaslatát.⁶⁴ Ebben a kötött (korlátolt forgalmú) birtok szántóföldi területének tízezer holdon felüli részét örök haszonbérletként követelte a háború rokkantjai, árvái és özvegyei részére. A javaslatnak élénk visszhangja támadt, pártolói és ellenzői egyaránt akadtak, végül nem valósult meg. Évekkel később, a Nagyatádi-féle földreform (1920: XXXVI. tc.) nyomán Prohászka püspöki birtokaiból a törvény által előírnál többet maga parcellázott föl Tésén.⁶⁵

Ami a hadiárvaház történetét illeti, 1915-ben megalakult az Ottokár Hadiárvaház Bizottság, amely adakozást kezdeményezett az intézmény létesítésére.⁶⁶ Az országos gyűjtés eredményesnek bizonyult, s a bizottság meg tudta szerezni a Martin-Szanatórium rég elhagyott és romló csobánkai épületét. A bizottság ezt átadta a Szociális Misszió-Társulatnak, amelynek lelkiatyja és védnöke Prohászka püspök volt.⁶⁷ Az Ottokár

Augustinus: *Quaestiones in Heptateuchum*, 4. 10.; *Contra Faustum Manichaeum*, 22. 74.; A kérdéstről: Louis J. Swift: *The Early Fathers on War and Military Service*. Michael Glazier, Washington, Delaware, 1983.; Adolf von Harnack: *Militia Christi. Die christliche Religion und die Soldatenstand in dem ersten drei Jahrhunderten*. Tübingen, 1905.; Cahill, Lisa Sowle: *Az igazságos háború keresztény tradíciója*. *Katekhon* 2004/1. 89-100.; Uő: *Love your Enemies: Discipleship, Pacifism and Just War Theory*. Minneapolis, 2000.; Szalay Miklós: *A háború fogalma a keresztény erkölcstudományban*. Budapest, 1942.; Ladocsi Gáspár: *Keresztény katona az egyházatyák korában*. *Tanítvány*, 1999/3. 15-21.; Boda László: *Katolikus egyház és honvédelem*. Magyar Honvédség, Budapest, 1993.; Nyíri Tamás: *Agresszió és háború*. *Vigilia*, 1974/4.; Székely György: *Az együttélés türelme és a szent háborúk között*. *Világosság*, 1984/8-9. 475-481.; Somlyói Tóth Tibor: *A háború keresztény megítélése a középkorban*. *Világosság*, 1984/2. 98-105.; Aquinói Szent Tamás: *Summa Theologica*, II^a II^{ae}. q. 41. a. 1.; René Costa: *Mars ou Jesus. Les chrétiens et la guerre*. Lyon, 1962.; Jean-Michel Hornus: *Nem harcolhatok! Az őskeresztények viselkedése a háborúval, az erőszakkal és az állammal kapcsolatban*. Székesfehérvár, 1993.

⁶² i. m. 10,244-5.

⁶³ i. m. 10,258.300.

⁶⁴ Prohászka Ottokár: *Nemzeti demokratikus földbirtok-politika* (1916). *ÖM* 22,164-172).

⁶⁵ Balogh Margit: *Örökbérlet vagy verkli? Prohászka Ottokár örökbérlet-javaslat*. In: Szabó Ferenc (szerk.): *Prohászka ébresztése*, II. köt. Bp. 1998. 110-126.

⁶⁶ Némethy Ernő: *Ottokár Hadiárvaház. Élet*, IX. évf. 42. sz. 1917. okt. 21. 1010-1012.

⁶⁷ A Társulat Farkas Edith műve volt, működésében pedig Prohászkanak meghatározó szerepe volt. Ld.: Schütz Antal: *Hogy keletkezett a Missziós Társulat? Keresztény Nő XXI.* 8-9. 1933. október-november. 7.; Wimmer M. Anzelm OSM: *Farkas Edith és életműve*. Szociális Misszió Társulat, Budapest, 1942. Udvardy Tamás: *A*

Hadiárvaház az erőfeszítések folyamán fokozatosan lépett működésbe; 1917-ben nyílt meg, s 1918-ban készült el teljesen. Prohászka Ottokár haláláig figyelemmel kísérte az árvaház működését és életét, maga minden nyáron hosszú időt töltött körükben. Végrendeletében azokból a javakból, amelyek fölött a Kolonich-féle egyezmény szerint szabadon rendelkezhetett, 20 millió koronát adományozott az árvaház javára.⁶⁸ (Az árvaház ma Bőjte Csaba Árvaoththonának ad helyet.)

*

A háború kataklizmái után, a proletárdiktatúra rémuralma⁶⁹ után, az országcsontkító trianoni békediktátum⁷⁰ után Prohászka 1921-ben Dante alakjához, küzdelmes életéhez és művéhez fordul. Dantéről értekező akadémiai székfoglalóját Prohászka ezekkel a gondolatokkal zárja: „Ha arra gondolok, hogy a szétszaggatott Itáliának öntudatára hozta nemzeti föladatát, egységes nemzeti föltámadását, akkor úgy érzem, hogy ezekről az ihletett lapokról felénk is a nemzeti föltámadás páthosza száll. Mindenképpen magunkra alkalmazzuk azt a szót, hogy 'O beata Ungheria, se non si lascia piu malmenare' (Paradiso, XIX. 142-143.), s azt úgy értjük, hogy boldog lesz Magyarország, ha nem hagyja magát elszakíttatni ezredéves alapjairól, ha megtartja kereszténységét, s megőrzi nemzeti géniuszát.” S hozzáteszi, csonka országunk határvövére írjuk, „amit Dante sírján olvasunk: 'His non cedo malis', szerencsétlenségünkben

Szociális Missziótársulat alapításának előzményei és fejlődése. Dissz. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar, Budapest, 2014. Némileg disszonáns, ahogyan azután Farkas Edith egy 1936-ban kelt levelében fogalmaz: „Nem Püspök Atyánk nyert és nevelt engem az ő gondolata és terve mellé, hanem fordítva. (...) Türrhetetlen hazug helyzet számomra mindig azt hallani, hogy Ő a mi alapítónk, ki maga köré gyűjtött minket és engem.” Kézirat, 1936. február 12. Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltár, Szociális Misszió Társulat Iratok. Idézi: Bella Lászlóné: Prohászka és a Szociális Misszió Társulat. In: Szabó Ferenc (szerk.): Prohászka ébresztése, II. Budapest, 1998. 46. „Regnum caelorum vim patitur et violenti rapiunt illud.” Mt 11,12.
⁶⁸ Prohászka Ottokár végrendelete. Székesfehérvár, 1926. július 3. Közli Vass Péter, Új Ember, 1981. március 29. Az összeg nagyságrendjének megítéléséhez feltétlenül tekintetbe kell venni az akkori hatalmas inflációt. Az év éppen a koronáról a pengőre való áttérés időszaka.

⁶⁹ Vö.: Arnaldo Fraccaroli: Ungheria bolschevica. Sonzogno, Milano, 1920. Magyarország a bolsevizmus alatt. Athenaeum, Budapest, 1920.; Lauro Mainardi: L'Ungheria nella guerra antibolschevica. Ronzon, Roma, 1942. A magyarországi kommunizmus bűnei. Új Auróra, Budapest, 1942.; Ulrico Arnaldi: Rossi, bianchi e tricolori. Vallecchi Editore, Firenze, 1920. Vörösök és fehérek. Révai, Budapest, 1921.; Szabó László: A bolsevizmus Magyarországon. Athenaeum, Bp. 1919.; Molnár Jenő: A 133 napos bolsevista rémuralom. Kultúra, Bp. 1919.; Huszár Károly: A proletárdiktatúra Magyarországon. Újságüzem Kiadó, Bp. 1920.; Váry Albert (koronaügyész helyettes): A vörös uralom áldozatai Magyarországon (1923). Szegedi Nyomda, 1993.; Gratz Gusztáv (szerk.): A bolsevizmus Magyarországon. Franklin, Bp. 1921. Flaccus, 2004.; Gratz Gusztáv: A forradalmak kora. Magyar Szemle Társaság, Bp. 1935.; Tormay Cécile: Bujdosó könyv. Feljegyzések 1918-1919-ből. Rózsavölgyi-Pallas, 1920-1921.; Pallas, Bp. 1926⁴. Gede, Bp. 2003.; Lazi, Szeged, 2009.; Gerencsér Miklós (szerk.): Vörös Könyv 1919. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1993.

⁷⁰ Vö.: Francesco Saverio Nitti: L'Europa senza pace. Bemporad & Figlio, Firenze, 1921. The Wreck of Europe. Bobbs-Merrill Company, Indianapolis, 1922. Nincs béke Európában. Pallas, Budapest, 1923.²; La decadenza dell'Europa. Bemporad & Figlio, Firenze, 1922. The Decadence of Europe. Unwin, London, 1923. Európa hanyatlása. Pallas, Budapest, 1923.; La tragedia dell'Europa. Gobetti, Torino, 1923.; La pace. Gobetti, Torino, 1925. A béke. Ford. Mihelics Vid. Pallas, Budapest, 1925.; John Maynard Keynes: The Economic Consequences of the Peace (1920). Penguin Books, 1971. A békeszerződés gazdasági következményei. Európa, Budapest, 1991.; Lord Rothermere (Harold Harmsworth 1st Viscount of Rothermere): Hungary's place in the Sun. Daily Mail, 1927. jun. 21. In: Uő: The Campaign for Hungary. Eyre and Spattiswoode, London, 1939. 60-68.

nem adjuk meg magunkat, hanem 'alle stelle', poklon s purgatóriumon át a föltámadt Magyarország csillaga felé tartunk.”⁷¹

⁷¹ Prohászka Ottokár: Dante (1921). ÖM 12,331.